

Bilag 1

Sct. Peders Kirke – Bygningshistorisk oversigt v. Palle Birk Hansen

En trækirke?

Bodilslægtens kirke i Næstved, indviet til Gud og Sct. Peder, indgår som et vigtigt element i familiens gaver til indstiftelsen af Næstved Sct. Peders Kloster i 1135.

Den ældste udgave af Sct. Peders Kirke i Næstved kender vi endnu ikke, men kan alligevel gøre os nogle overvejelser om dens karakter. Når det viser sig muligt at registrere vore kirkers ældste faser gennem arkæologiske undersøgelser, er der nemlig ofte spor efter trækirker under de middelalderlige stenkirker. Trækirkerne går tilbage til 900- og 1000-årene, medens kristendommen gradvis konsoliderede sig i Danmark. I 1103-04 blev Norden et selvstændigt ærkebispedømme med hovedkirke i Lund. Frem gennem 1100- og 1200-årene erstattede man trækirkerne med nye stenkirker, først i natursten, senere i teglsten.

Vi har god grund til at tro, at Sct. Peders Kirke i Næstved hører til de tidlige kirker i landet, når vi tager i betragtning, at bebyggelsen Næstved arkæologisk kan følges tilbage til omkring 500 e.o., og ser den status, som Næstved på baggrund af sin lange udvikling har nået i 1130-erne, hvor stormændene, kirken og kongen alle havde dybe interesser i byen med dens mange bygårde, en eller måske allerede to kirker, torv og vandmølle.

Det må således være tilladt at forestille sig, at Sct. Peders Kirke i sin tid er begyndt som en trækirke. Hvordan den kan have set ud, kan man naturligvis få en idé om ved at se på allerede kendte trækirker, eksempelvis kirkerne i Lund. Den tidligste Næstved Sct. Peders Kirke kan således udmærket have bestået af kor og skib, bygget af lodretstående, jordgravede stolper af retvokset egetræ. Sporene efter en sådan kirke er uhyre vanskelige at påvise, ikke fordi det er svært at finde stolpehuller, men fordi alt, hvad der er sket på stedet siden, har været med til at fjerne stolpehullerne. Det gælder de forskellige ombygninger med brede fundamentsgrøfter, og det gælder mange århundreders indendørs begravelser i hovedskib og kor netop de steder, hvor stolpehullerne i givet fald har været. Der skal godt held til at finde blot dele af nogle af disse stolpehuller. Alligevel må det være tilladt at tage en sådan trækirke – eller flere i rækkefølge - med i betragtning, når Sct. Peders Kirkes historie skal opridses.

Bodilslægtens stenkirke

Peder Bodilsen var en af den danske konge Erik Emunes fremmeste stormænd, hans våbenbroder i striden med kong Niels og hans søn Magnus. Slaget ved Fodevig i Skåne i 1134, hvor Erik Emune definitivt slår Niels, er den direkte anledning til, at Næstved m.m. træder frem i en skriftlig kilde fra 1135, idet Peder Bodilsen og hans familie dette år skænker deres kirke i Næstved, møllen sammesteds, samt en mængde jordegods i Store og Lille Næstved og mange andre steder i det sydsjællandske, på Møn og Falster, til oprettelse af et benediktinerkloster ved Næstved.

Denne gave er en direkte parallel til Erik Emunes oprettelse nogle måneder tidligere af et tilsvarende benediktinerkloster på grundlag af kongeligt jordegods i Ringsted, det kloster, hvis romanske korskirke vi kender i dag under navnet Sct. Bendts Kirke. Erik Emunes Ringstedkloster oprettes i sommeren 1135, Peder Bodilsens i november 1135, men på samme sandsynlige baggrund: nemlig som et takkeoffer til Herren, som gav dem sejren ved Fodevig.

Bodilslægten havde store besiddelser i det sydlige Sjælland og på øerne syd herfor. Klosterstifterne omfatter Bodil og hendes tre sønner Peder, Hemming og Jørgen, som i den efterfølgende konge Erik Lams gavebrev fra 1140 tituleres jarl (comes). Det er sandsynligt, at denne magtfulde slægt længe før 1135 har udskiftet en gammel trækirke med den stenkirke, som indgår i gaven i 1135.

Det berømte stifterbillede i Næstved-kalendariet fra 1200-årene er naturligvis ikke nogen sikker kilde til Sct. Peders Kirkes udseende i 1135, men billedet i kalendariet viser faktisk en naturstenskirke med apsis, kor, skib og et vestparti med tvillingtårn, som sagtens kunne afbilde Bodilslægtens kirke i Næstved i begyndelsen af 1100-årene. Der er intet mærkværdigt ved denne kirke som udtryk for en stormandsejet slægtskirke i sin tid. Det brede vestparti under tvillingetårnene kunne være forsynet med et herskabsgalleri i 1. sals højde, eventuelt med dåbskapel eller stiftergrave i nederste stokværk. Vi kender eksempelvis typen fra Hvidernes kirke i Fjenneslev, næsten nabo til Bodilslægtens kirke i Næstved.

En sådan stenkirke fra 1100-årene er naturligvis rejst af natursten, ganske som stifterbilledet klart viser ved den markerede kvaderfugning. Der kan i denne forbindelse være tale om granitkvadre, om kalksten fra Stevns Klint eller om kildekalk/frådsten.

Det senere kalkstenskor fra midten af 1100-årene er så stort, at det udmærket kan have rummet det ældre stenskor fra Bodilslægtens kirke under udskiftningsfasen.

Kan disse tanker ikke bevises på nuværende stadium i undersøgelsen af Sct. Peders Kirke, så kan de dog være nyttige at have i baghovedet, når man senere beskæftiger sig med Sct. Peders Kirke såvel på det teoretiske plan som ved fremtidige undersøgelser i kirkens gulve og mure.

Korskirken

De ældste nu bevarede dele af Sct. Peders Kirke stammer fra den romanske korskirke. Korskirken havde ét skib, tværskib og kor med apsis. Korskirken var opført af kalksten og tegl. Ydersiden af hovedskibets vestgavl, dele af hovedskibets langmure og fundamenter af kor og apsis er bevaret. Desuden er dele af søndre korsarms sydgavls inderside bevaret.

Interessant er det at bemærke, at sognekirken Sct. Peders Kirke har samme grundplan og næsten samme mål som Sct. Peders Klosterkirke.

Det betyder sandsynligvis, at det nye kloster kort efter stiftelsen sideløbende har indledt de to store byggeprojekter: ombygningen af Bodilslægtens stenkirke inde i byen og nybygningen af klosterkirken ude i skoven.

Begge bygninger påbegyndes med anvendelse af natursten: henholdsvis granit og kalksten, og begge bygninger videreføres hurtigt i teglsten. Klosterkirken regnes generelt for fuldført ca. 1200. Sognekirken kan udmærket have stået færdig på samme tid. De to kirker har ved

færdiggørelsen stået som søsterkirker, men indrettet til henholdsvis klosterkirke og sognekirke.

Ved Nationalmuseets undersøgelser i Sct. Peders Kirke i 1978–79 påvistes betydelige rester af den romanske korskirkes østparti med kor, apsis og søndre korsarm. Ved Næstved Museums undersøgelser i 1984 blev nordre korsarm påvist. Medens den øvrige del af østpartiet var opført af kalksten, så viste det sig i 1984, at der indgik tegl i nordre korsarms fundament. Derved antydes der en tidsmæssig følge, således at nordre korsarm kan være opført lidt senere end søndre korsarm.

Det er uafklaret, hvorledes der som angivet på grundplanen i Danmarks Kirker (Danmarks Kirker s. 75) kan være murværk fra korskirken bevaret i 3. pille fra vest mellem hovedskib og nordre sideskib ud for nordre korsarm. Man ville umiddelbart vente, at der her havde været åbent i korskirken. Hvis det er korrekt, at der indgår romansk murværk i netop denne pille, så må det betyde, at der har været delvis tilmuret, måske omkring en arkade, ind til korsarmen. Murværket i 2. og 3. pille er dog udeladt på den grundplan over korskirken, som er resultatet af Græbes undersøgelser i 1979 (Græbe 1979, s. 185), hvorved der er sat spørgsmålstegn ved murværkets eksistens.

Det kan endnu ikke afgøres, om korsarmene har haft apsider ved østsiden, som det er tilfældet ved søsterkirken Sct. Peders Klosterkirke, hvor hver korsarm har båret to apsider. Efter Græbes undersøgelser levner han ikke store chancer for at få dette spørgsmål afgjort for søndre korsarms vedkommende. Efter fundet af nordre korsarm må det dog siges, at der er en teoretisk mulighed for at undersøge spørgsmålet ved korsarmens nordøstlige hjørne, som ligger under græs uden for nordre sideskib, og måske også med lidt held inde i nordre sideskib, hvis ikke alle spor er slettet ved senere begravelser.

Korskirkens søndre korsarm er som nævnt opført af kalksten, formodentlig hentet ved Stevns Klint (analyser er endnu ikke foretaget) og sejlet syd om Sjælland. Det samme gælder kor og apsis undersøgt i 1978–79. Nordre korsarm har sandsynligvis været opført fra bunden i tegl, ligesom hovedskibet i den romanske udgave opføres i tegl. Disse forhold kunne tyde på, at sognekirkens romanske østafsnit af kalksten er opført allerede i midten af 1100-årene før anvendelsen af tegl sætter ind, medens de øvrige bygningsafsnit opføres efter denne tid, dvs. i slutningen af 1100-årene og ind i 1200-årene.

Korskirken får to tilbygninger, begge opført i teglsten. Den ene er et kapel ved søndre korsarms gavl, kaldet Søndre Vor Frue Kapel, sandsynligvis opført i 1220'erne eller 1230'erne. Den anden er et tårn ved skibets vestende, stadig eksisterende som del af det stående tårn.

Den gotiske kirke

Korskirken ombygges helt fra anden halvdel af 1300-årene, idet man først ombygger østafsnittet totalt med det treskibede gotiske kor, som hører til gotikkens højdepunkter i Danmark. Efter at det nye kor er færdigt efter 1375, indleder man ombygningen af kirkens skib, som i Danmarks Kirker sættes til perioden ca. 1400-1450.

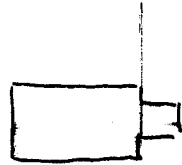
Arbejdet gennemføres med ombygningen af det romanske hovedskib og tilføjelsen af sideskibene. Kalkmalerierne i nordre sideskib, som er afdækket i de senere år, er udført af Morten Maler og kan dateres til ca. 1410. Nordre korsarm forsvinder helt under denne proces, medens den yderste ende af søndre korsarm bevares som forbindelsesled mellem det nye søndre sideskib og Søndre Vor Frue Kapel.

Tårnet bliver omkring 1500 forhøjet med et stokværk. Nogenlunde samtidig bliver de gotiske sidekor forlænget med et fag mod øst. Endelig tilføjer man et sakristi ved sydsiden af søndre sidekor øst for Søndre Vor Frue Kapel.

Efter reformationen er sakristi og kapel fjernet i 1798, hvorved søndre korsarms sydende blev efterladt som den endnu eksisterende udbygning på kirkens sydside, i brandtaksationen 1801 opgjort til 11 fag.

Næstved Sct. Peders Kirke restaureres gennemgribende i 1850'erne og i 1880'erne, koret i 1970'erne.

TRÆKIRKE? 1000-ÅRENE

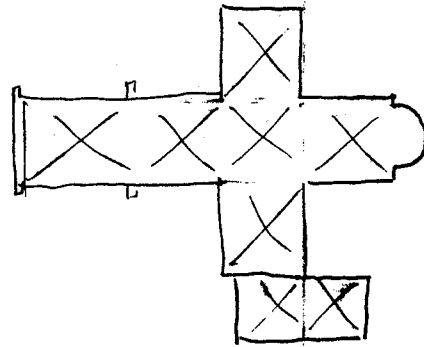

STENKIRKE? o. 1100

KORSKIRKE 1150-1250

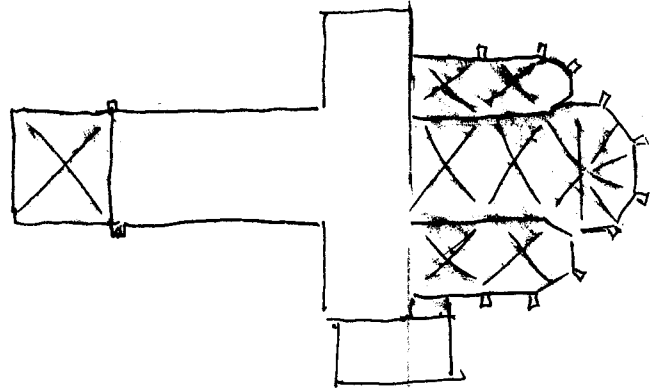
SØNDRE KAPEL

GOTISK TÅRN o. 1375

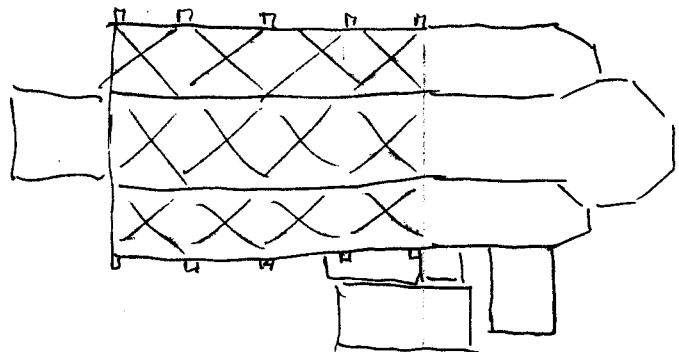
GOTISK KORPART 0.1375

TRAPPEHUS

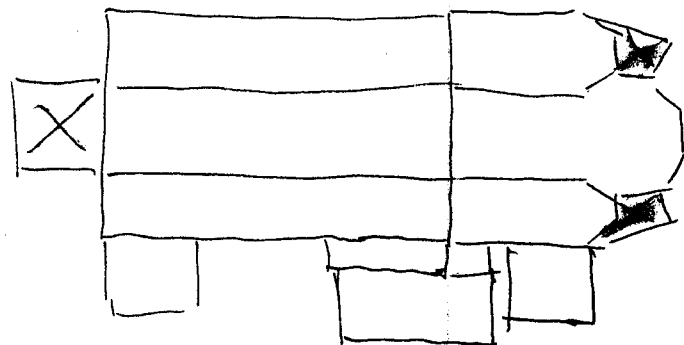
GOTISK SKIB 1400-1450

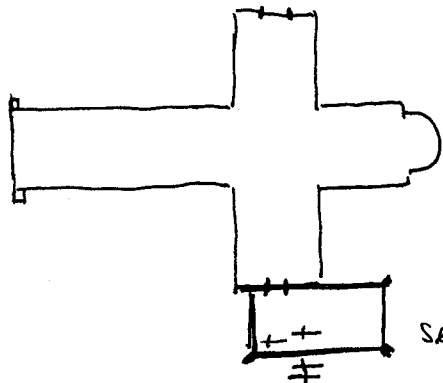
SAKRIST

KLØKKESJOKVÆRK o. 1500

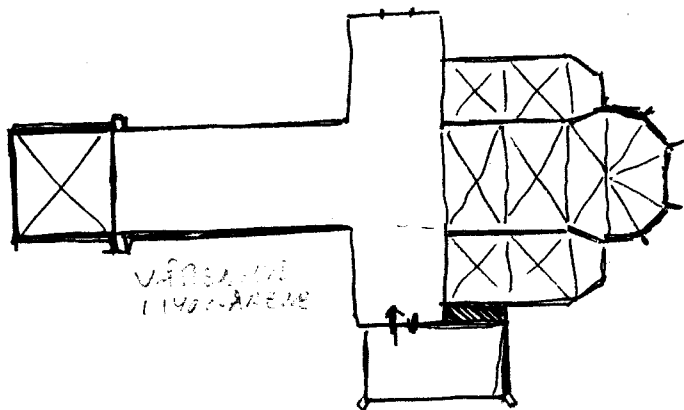
KØRENDER o. 1500

KORSKIRKEN o. 1200
1150 - 1250

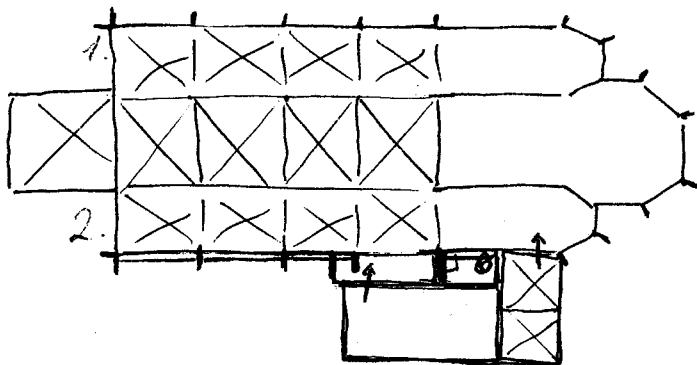
SØNDRE VOR FRUE KAPEL ~~1150-1250~~
o. 1300

VÅBENHUSET
1140-1160

GOTISK KOR o. 1375
GOTISK TÅRN o. 1375

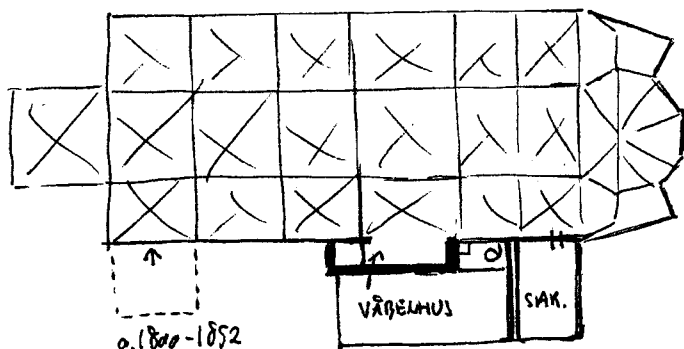
TRAPPEHUS efter o. 1375

GOTISK SKIB o. 1400-1450

SAKRISTI

SØNDRE VOR FRUE KAPEL
BEVIDNET HÅND 1431
"BYGGET VED VÅBENHUSET"

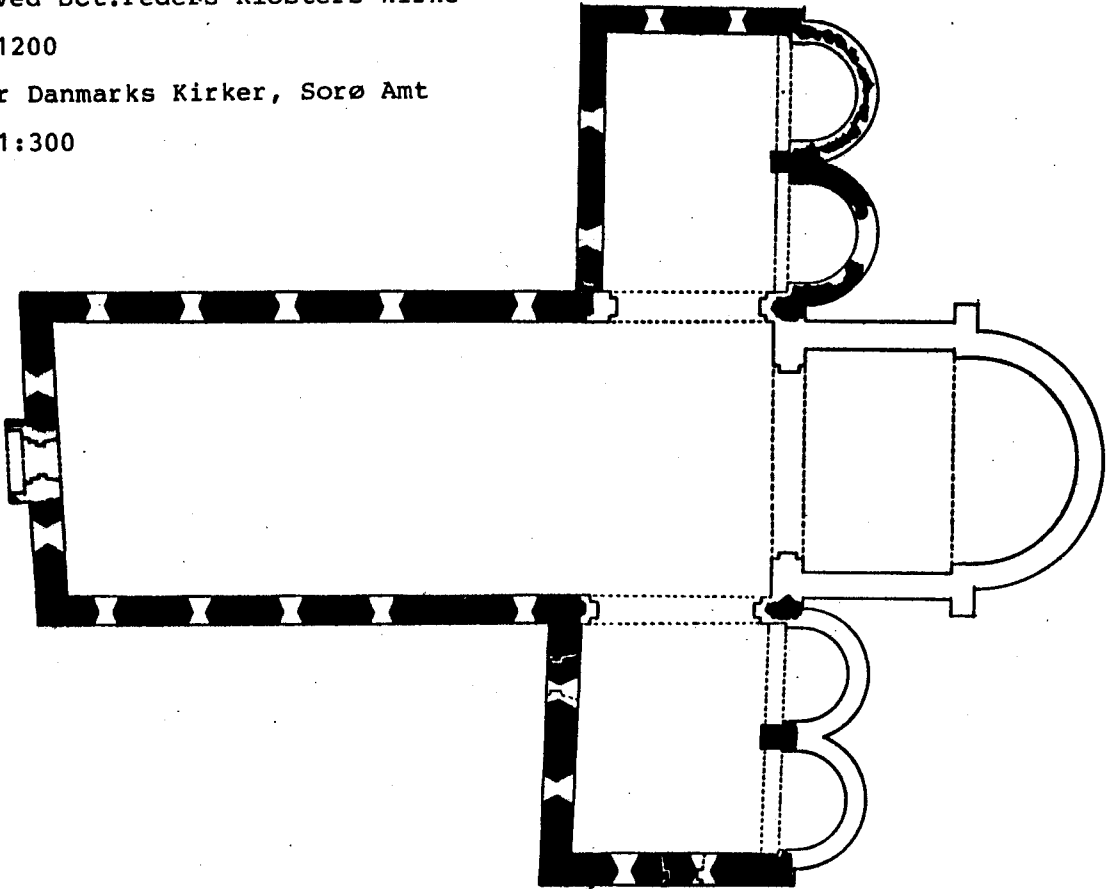
o. 1800-1852

VÅBENHUS

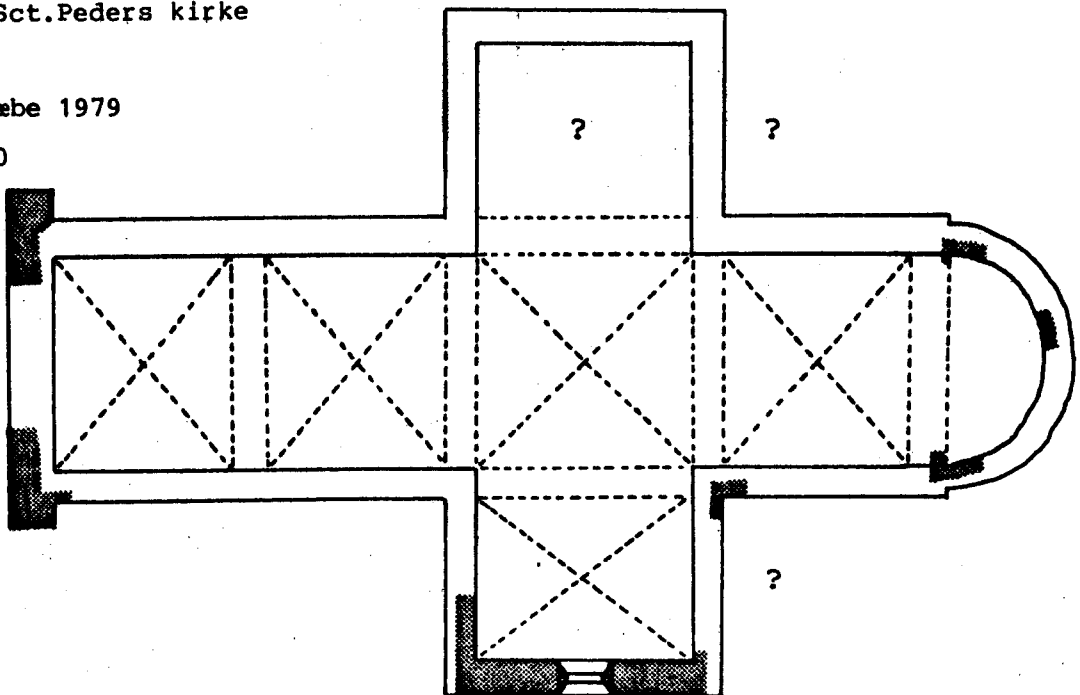
SAK.

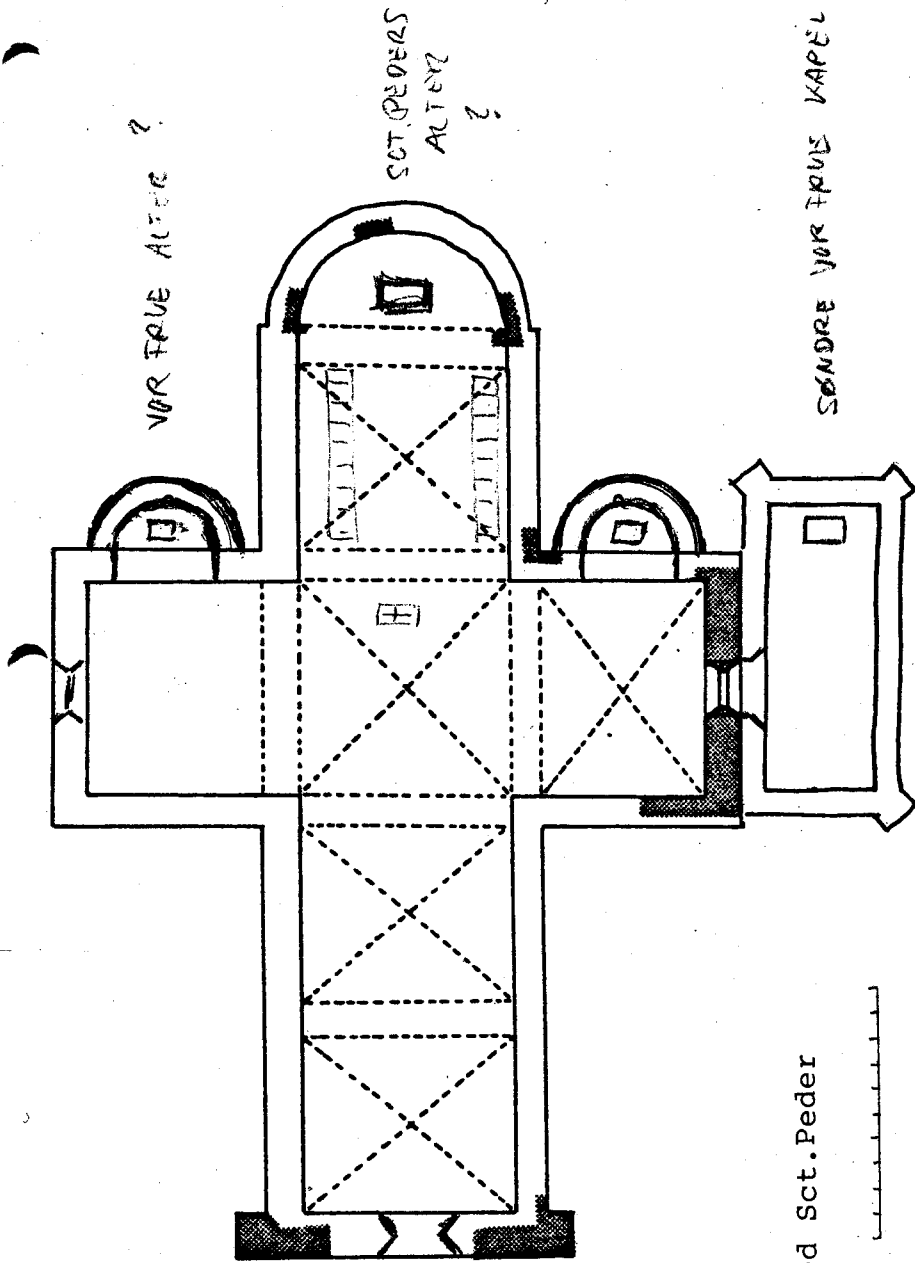
1798 - FØR NEDRIVNING

Næstved Sct. Peders Klosters kirke
 ca. 1200
 efter Danmarks Kirker, Sorø Amt
 mål 1:300

Næstved Sct. Peders kirke
 ca. 1200
 efter Græbe 1979
 mål 1:300

Næstved Sct. Peder

1:300

SCT. PEDER KAPEL 1574-1598 - (Hennings Mølle. i.e. Tjørnvejld)

VOR FRUVE ALTER (1537)

SCT. PEDERS ALTER (1515)

HELVIGKORNS ALTER (i.e. den nordre side) (1668, 1484)

SKOMAGERSKETS ALTER

SKOMAGERSKETS ALTER